

Malobrojan, samosvojan, ali ponosan narod

Safet Bandžović, *Bošnjaci i antifašizam: ratni realizam i odjek rezolucija građanske hrabrosti 1941*, El-Kalem, Sarajevo, 2021, 503. str.

Događaji na prostoru bivše Jugoslavije imaju svoju kompleksnu prethistoriju. U tim događajima važno je rasvijetliti ulogu Bošnjaka muslimana i valorizirati njihovu poziciju. Bošnjačko stanovništvo živjelo je, a bez ikakve sumnje i danas živi procese dugog trajanja. Upravo ti procesi dugog trajanja upućuju nam jasan signal da se događaji iz 1941-1945. na prostoru raspadnute Kraljevine ne mogu interpretirati bez analiziranja događaja iz 1875-1878, 1912-1913, 1914-1918. Akteri u većini konsektivnih hronoloških nizova bili su isti, što svjedoči o kompleksnosti događanja na ovim prostorima. Simbioza vjerskog i nacionalnog ključna je karakteristika Bosne i Hercegovine nakon 1878. godine. U bosanskohercegovačkom podneblju krajem 19. i početkom 20. stoljeća djelovala su tri nacionalna pokreta: srpski, hrvatski i jugoslavenski. Srpski i hrvatski nacionalizam svoj početak imali su tokom 19. stoljeća. Načertanije iz 1844. godine označava srpski nacionalni program, dok se, s druge strane, hrvatski nacionalizam veže uz dr. Antu Starčevića i njegovu koncepciju hrvatskog državnog prava. Ovi nacionalni pokreti kroz svoje djelovanje isticali su elemente

jezika, teritorija i povijesnih mitova. Bošnjaci se nisu snašli na najbolji način u početnoj epohi nacionalizma. Vakum u dimenziji nacionalnog neko je morao ispuniti. Većina muslimana opredijelila se za očuvanje i isticanje vjerskog aspekta identiteta, dok su se neki opredijelili za srpsku ili hrvatsku nacionalnu ideju.

Safet Bandžović u dopunjenom izdanju knjige *Bošnjaci i antifašizam: ratni realizam i odjek rezolucija građanske hrabrosti (1941)* javnosti je ponudio pregled događanja koja su prethodila II svjetskom ratu na prostoru prve Jugoslavije, ali i sam tok rata na prostoru raspadnute Kraljevine Jugoslavije. U cilju očuvanja ideološke i revolucionarne čistoće, komunistička vlast nije uvažavala činjenicu da je rat na području raspadnute Jugoslavije u periodu 1941-1945. predstavljao najsloženiji ratni sukob u tom periodu, ako se zna da je taj rat imao brojna obilježja, počevši od nacionalnih, klasnih, vjerskih i povijesnih. Polemike o naravi Drugog svjetskog rata na teritoriji raspadnute Kraljevine Jugoslavije i držanje Bošnjaka u tom (ne)vremenu označavaju jedno od najvećih opterećenja savremene bošnjačke historiografije. Ono što se dogodilo ne može se promijeniti, ali ono što možemo mijenjati jesu saznanja i spoznaje o tome. Ovim i sličnim temama historiografija prilazi "objektivno". Ne trebamo biti objektivni, već trebamo znati upravljati subjektivnošću. Subjektivnost ne treba anatemisati, već je treba posmatrati kao znak ideološke izgrađenosti i jasnog stava. Kompozicija knjige podijeljena je na devet poglavlja. Prvo poglavlje knjige naslovljeno je "Historija u 'razbijenom ogledalu' i redefiniranje kulture sjećanja (str. 13-65)". Drugo poglavlje u knjizi nosi naziv "Bošnjačko iskustvo u monarhističkoj Jugoslaviji" (str. 67-127). "Bošnjačka pozicija u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj" (str. 129-231) naslov je trećeg poglavlja, dok je četvrto poglavlje "Između 'drugosti' i zova istrage" (str. 233-260). Poglavlje pet u knjizi tematizira "Antifašističke rezolucije" (str. 260-284), dok šesto

poglavlje knjige za svoju temu uzima "Iskušenja opstanka" (str. 285-366). Sedmo poglavlje nosi naslov "Pravo i pravda pobjedničke ideologije – jedinstveni dvojstveni tok" (str. 367-386). "Stereotipni obrasci i kontroverze 'osnovnih istina'" (str. 387-401) naslov je pretposljednog poglavlja knjige. Zadnje poglavlje knjige *Bošnjaci i antifašizam* nosi naziv "Rezolucije u političkom i historiografskom kaleidoskopu" (str. 403-422).

Britanski historičar A.J.P. Taylor naglašava da je obaveza historije da objasni određeni događaj i ponudi objašnjenje kako i zašto se dogodio. Čak i kada historija ispuni svoj zadatak, uvijek će ostati rascjep i sukob. Istina jednih bit će suprotstavljena istini drugih. Ozbiljna prepreka analiziranju povijesnih tema jeste romantičarska historiografija koja ne podliježe reviziji i kritici. U vremenu kada su evropske monarhije nestajale s političke scene, odlukom moćnih međunarodnih aktera, prije svega Francuske i Velike Britanije, odlučeno je da se formira prva Jugoslavija (Kraljevstvo SHS). Srpska politička elita insistirala je na Kraljevini SHS kao produžetku srpske historije od 1804. godine, odnosno od Prvog srpskog ustanka. Nikola Pašić govorio je da "Srbija ne želi da se utopi u Jugoslaviju, već da se Jugoslavija utopi u nju". Prva Jugoslavija riješila je srpsko pitanje, dok je nacionalno-političko pitanje drugih naroda ostalo neriješeno. Prostor Bosne i Hercegovine kao geopolitički prostor unutar Kraljevine SHS bio je degradiran i zapušten, bez ozbiljnih namjera vrha države da se taj položaj popravi i unaprijedi. Privredna i ekonomska zapuštenost najbolje se ogledala u podatku da se poljoprivredom i stočarstvom u Bosni i Hercegovini 1921. godine bavilo 80,86% stanovništva. Deset godina kasnije, taj broj se uvećao na 84,1%. U januaru 1919. godine kralj Aleksandar u svom proglasu je kazao: "Neka svaki Srbin, Hrvat i Slovenac bude gospodar na svojoj zemlji". Efekt agrarne reforme bio je osiromašenje bošnjačkog stanovništva. Samo do jula mjeseca

1919. godine, bošnjačkim veleposjednicima oduzeto je 400.072 hektara zemlje. Slična sudbina zadesila je muslimansko stanovništvo na Sandžaku, Kosovu i Makedoniji.

Ugovorom iz Sain-Germaina Kraljevina SHS preuzela je određene obaveze prema manjinskim grupama. Članom 10. ugovora iz Sain-Germaina Kraljevina SHS obavezala se da će za muslimane važiti islamsko pravo, da će uživati punu sigurnost i da će njihove vjerske institucije uživati protekciju. Zasluge za internacionalizaciju bošnjačkomuslimanskog položaja treba pripisati Sakibu Korkutu, koji je odigrao važnu ulogu za unošenje navedenih odredbi u St. Germainski ugovor. Odredbe ovog ugovora nisu se odnosile na područje bivše Kraljevine Srbije, što je muslimane u tzv. južnoj Srbiji, Kosovu i Sandžaku ostavilo u nezavidnom položaju.

Jugoslavenska muslimanska organizacija predstavljala je najvažniji politički faktor muslimanskog stanovništva Kraljevine SHS. Bila je to stranka koja je davala veliki značaj konfesionalnom segmentu. Politička organizacija JMO bila je u nekoj vrsti stalnog sukoba između proklamovanih principa i političke realnosti. Sposobnost političkog vodstva JMO ogledala se u snazi da homogenizira Bošnjake muslimane u Kraljevini SHS i konstantno drži otvoreno pitanje o položaju Bosne i Hercegovine u novoj državi. Političko rukovodstvo, objektivno govoreći, zadovoljavalo se s tim da se muslimanska specifičnost ogleda u njihovoj religijskoj samosvojnosti. Na ideološko-političkom planu bila je to više heterogena negoli homogena politička stranka. Pojedinci unutar JMO prihvatili su politiku nacionalnog opredjeljivanja u smislu srpstva ili hrvatstva, što nam ukazuje na odsustvo jasno artikulirane nacionalne politike.

Kralj Aleksandar Karađorđević 1929. godine uveo je diktaturu, želeći da sačuva "jedinstvo i budućnost svoje Kraljevine". Naziv države preimenovan je u Kraljevinu Jugoslaviju. Jugoslavenstvo je postalo službena ideologija Kraljevine, s ciljem brisanja

nacionalnih identiteta i stvaranja jedne nacionalne zajednice – jugoslavenske. Od 1929. godine došlo je i do administrativne reorganizacije unutar Kraljevine Jugoslavije, koja je podijeljena na devet banovina. Bosna i Hercegovina podijeljena je na četiri banovine: Vrbaska, Drinska, Primorska i Zetska. Protagonisti podjele na banovine za glavni cilj imali su stvaranje srpske regionalne većine, osim u Primorskoj banovini. Period od uvođenja diktature pa do ubistva kralja Aleksandra 1934. godine, u velikoj mjeri odredio je tok događaja koji su kasnije uslijedili. Tokom 1935. godine dolazi do liberalizacije političkih prilika i povratka stranačkog života. Milan Stojadinović formirao je Jugoslavensku radikalnu zajednicu 1935. godine, kojoj je pristupila JMO. Formiranjem Jugoslavenske radikalne zajednice, Jugoslavenska muslimanska organizacija prestaje egzistirati kao politički subjekt. Hakija Hadžić, muslimanski političar prohrvatske orijentacije, iste je godine formirao Muslimansku organizaciju u sklopu Hrvatske seljačke stranke. Nezadovoljni politikom JMO, skupina muslimanskih političara opredijelila se za drugačiji kurs politike. Sam Hakija Hadžić prilikom govora na zborovima kazivao je "da će muslimane kao sastavni dio hrvatskog naroda obuhvatiti rješenje hrvatskog pitanja u svim pravcima, te da budu svoji na svome".

U ovom periodu međunarodni akteri, u prvom redu Velika Britanija, u cilju relaksacije odnosa unutar Kraljevine Jugoslavije, insistirala je na federalizaciji države. Kroz federalizaciju Kraljevine Jugoslavije, podrazumijevalo se rješenje hrvatskog pitanja. Pregovori o reorganizaciji države vođeni su između Dragiša Cvetkovića i Vladka Mačeka. Jasno je izrečeno da muslimani ne mogu biti strana u pregovorima, jer su kao dio vladajuće koalicije zastupljeni, odnosno da muslimane zastupa Cvetković. Sporazum u kojem je stajalo da je "Jugoslavija najbolji jamac nezavisnosti i napretka Srba, Hrvata i Slovenaca" zaključen je 26. augusta 1939.

godine. Od bosanskohercegovačkog teritorija uzeto je 612,2 kvadratna kilometra teritorije i blizu 712.000 stanovnika. Bosanskohercegovački muslimani, bez obzira na nacionalna strujanja, oštro su ustali protiv podjele domovine, zahtijevajući da se stvori zasebna samoupravna jedinica, koju bi tvorile Bosna i Hercegovina i Sandžak. Na čelu pokreta za autonomiju Bosne i Hercegovine nalazio se dr. Džafer Kulenović, koji je isticao da ne može prihvatiti da se stalno raspravlja o formiranju Slovenske i Srpske banovine, dok je priča o formiranju autonomne jedinice Bosne i Hercegovine sa Sandžakom u potpunosti bila stavljena po strani. Sporazum u konačnici nije doprinio poboljšanju odnosa unutar države. Banovina Hrvatska apsolutno je bila podređena Beogradu, što je i vidljivo iz primjera da prosvjede za autonomiju BiH nije mogla da zabrani banska vlast, već vlast u Beogradu.

Domaći akteri u nametnutim okolnostima nastojali su isposlovati što bolju poziciju za ostvarenje vlastitih interesa. Vlada Cvetković-Maček 25. marta 1941. godine pristupila je Trojnom paktu. Dva dana nakon zvaničnog pristupanja dolazi do demonstracija, koje su za posledicu imale obaranje vlada i dolazak na prijestolje Kralja Petra II. Operacijom državnog udara rukovodio je general Simović, a direktno je podržan od britanske obavještajne službe. U historiografiji su prisutna tumačenja da su srpski nacionalistički krugovi iskoristili demonstracije za svrgavanje i obračun s Knezom Pavlom, koji je pokazao razumijevanje za hrvatsko pitanje unutar Kraljevine Jugoslavije. Izbjeći konfrontaciju sa Silama osovine bila je namjera srpskih krugova, a o tome svjedoči podatak da je nova vlada odmah obavila razgovore s ambasadorom Njemačkog Reicha, govoreći da će nova vlada stajati na pozicijama sporazuma od 25. marta. Unutar hrvatske politike postojala je jasna diferencijacija, što je postalo evidentno tokom Drugog svjetskog rata. Ustaški pokret bio je protiv politike koja je stajala na pozicijama

sporazuma Cvetković-Maček. Oživotvorenje Hrvatske države, što je Nezavisna država Hrvatska značila za taj krug, bilo je nemoguće bez cijele Bosne i Hercegovine. Dana 10. aprila 1941. godine formirana je Nezavisna država Hrvatska. Bila je to država koja je imala samo svoju ratnu epizodu. Nastanak te države bio je moguć samo u međunarodnim okolnostima, gdje je Njemački Reich diktirao tok svjetske politike. Od nastanka pa do samog kraja NDH je bio permanentno ratište. U šestom mjesecu 1941. godine izbio je ustanak na teritoriji NDH, a najveće žrtve toga ustanka bili su Bošnjaci. Milan Šantić, jedan od vođa četničkog pokreta u Trebinju, isticao je da "polazna osnova našeg oslobođenja", mora biti čišćenje srpskih zemalja "od katolika i muslimana". Italija kao saveznik NDH, podržavajući četničke formacije na teritoriji NDH, potkopavala je stabilnost države. Konfesionalna izmiješanost važan je segment kada se donosi sud o NDH. Vladko Maček je kazao da će "Muslimani biti Poglavnikova Ahilova peta".

Pripajanje cjelovite Bosne i Hercegovine Nezavisnoj državi Hrvatskoj i stvaranje jedinstvenog fronta muslimana i katolika, koji bi tvorili multikonfesionalnu hrvatsku naciju, smatralo se završnom etapom ideja dr. Ante Strarčevića. Nezavisna država Hrvatska s ove historijske distance predstavljala je prvi i posljednji pokušaj ostvarivanja pravaških koncepcija. Bosna i Hercegovina priključena je Nezavisnoj državi Hrvatskoj, a odluka je donesena 21. i 22. aprila 1941. godine, nakon sastanka između Hitlera i Musolinija. Dakle, odluku o priključenju Bosne i Hercegovine Nezavisnoj državi Hrvatskoj ne donose predstavnici Bošnjaka. Pismo "četrdesetorice intelektualaca" od 19. aprila 1941. godine, koje je upućeno reisul-ulemi Fehim-ef. Spahi, kazuje nam o drugačijim planovima bošnjačke elite. U pismu se tražilo da reisul-ulema Spaho s uglednim Bošnjacima organizira posjetu generalu Njemačkog Reicha i zatraži autonomiju Bosne "obzirom na našu većinu

u Bosni, (da) vođa Reicha prizna autonomiju Bosne, sa Muslimanom na čelu". Reisul-ulema Spaho nije se priključio protagonistima inicijative za autonomiju. Vlasti NDH oštro su reagirale hapšenjem i likvidacijom srpskih predstavnika Jeftanovića, Božića i Besarovića.

Vjerska elita Bošnjaka sva je događanja promatrala kroz prizmu Kur'ana i šerijata. Takav pristup spriječio je širenje hrvatskog nacionalizma među njima. Mehmed Handžić jasno je isticao da je za muslimane neprihvatljiv nacionalizam koji za podlogu uzima vjeru mimo islama. Kategoriju domoljublja bošnjački intelektualci uvijek su isticali nasuprot nacionalizmu u periodu 1941-1945. Činjenica je da hrvatstvo za određeni broj muslimana nije otpočelo sa 10. aprilom 1941. godine ali, istine radi, hrvatski nacionalizam muslimani nisu prihvatili u velikoj mjeri. U cilju učvršćivanja svoje pozicije u Bosni i Hercegovini, ustaška država polagala je nadu u dr. Džaferu Kulenovića. Ipak, Kulenović nije uspio nametnuti autoritet među bošnjačkim muslimanima, a sve do smrti Uzeir-aga Hadžihasanović govorio je da dr. Kulenović nije dorastao katoličkim spletkama. Tokom Drugog svjetskog rata Bošnjaci nisu imali jedinstveno držanje. Osnivanjem NDH neki od njih su vjerovali da je došao kraj anarhiji i nepravdi nad njima. Nada Bošnjaka u dolazak boljih vremena bila je pojačana činjenicom da je iza NDH stajao Njemački Reich, što je u svijesti Bošnjaka podsjećalo na razdoblje Habsburške imperije gdje je vladao red i zakon, u odnosu na prvu Jugoslaviju. Nesposobnost ustaške države da zaštiti bošnjačko stanovništvo od ustanika postat će važnim uzrokom distanciranja bošnjačkih elita od NDH. Božidar Bralo, katolički svećenik i politički zvaničnik NDH kazao je da "Hrvati puškom i nožem istrjebljuju Srbe, a oni Muslimane. Ono što od Muslimana ostane, mi ćemo likvidirati".

Pregled ove knjige želimo završiti osvrtom na muslimanske rezolucije i na sam kraj rata na teritoriji

raspadnute Jugoslavije. Autor je muslimanskim rezolucijama posvetio posebnu pažnju i prostor, što rezolucije svakako zaslužuju. Držanje Bošnjaka u II svjetskom ratu najviše kritiziraju pristalice ideologije koja je 23. augusta 1939. godine potpisala sporazum o nenapadanju i prijateljstvu s Njemačkim Reichom. Upravo je taj sporazum omogućio Sovjetskom Savezu da anektira baltičke zemlje, dio Rumunije i izvrši agresiju na Finsku. Francuski mislilac Alain de Benoist ispravno zaključuje da zločinačka i totalitarna narav komunizma "ne predstavlja devijaciju ili otklon od komunističke ideje u teoriji, već njezino nužno praktično ostvarenje". Muslimanske rezolucije predstavljaju najsvjetlije primjere poimanja humanizma, političke slobode, prava na život pripadnika druge vjere i nacije. Rezolucije su potpisivale najznačajnije ličnosti vjerskog i kulturnog života Bošnjaka. Sve je počelo sa skupštinskim zaključkom Udruženja ilmijije "El-Hidaje" od 14.08.1941. godine. Autor teksta bio je predsjednik udruženja Mehmed Handžić koji je smatrao "da niko nema pravo da uništava Muslimane, da nas gura političkim pravcem koji će imati za posljedicu naše stradanje, muslimani imaju pravo da to otvoreno i javnu kažu". Inteligencija muslimanske zajednice ovim rezolucijama sačuvala je obraz i dostojanstvo svoje zajednice. Postoji neko nepisano pravilo da "običan" čovjek u ratu postane ubica, s time u vezi inteligencija određene zajednice ima veliku odgovornost da razumije sve posljedice koje mogu proisteći iz rata. Kroz rezolucije isticani su zahtjevi za uvođenje pravnog poretka, poštovanje života, imetka i vjere. Unutar bošnjačke zajednice postojao je opravdan strah da će se nakon obračuna s pravoslavicima, ustaše na kraju konfrontirati s muslimanima. Ustaški pokret imao je naglašenu identifikaciju sa simbolima katoličke crkve. Sam poglavnik dr. Ante Pavelić u svom govoru prijelaznicima na katoličku vjeru u Velikoj župi Baranja kazao je "da je bolje ako je u državi jedna vjera". Rezolucije nisu

doprinijele harmoniziranju stanja u državi, jer su se kasnije dogodili najveći zločini, posebno nad Bošnjacima istočne Bosne. Društveno-politički kontekst u kojem su rezolucije nastajale zasigurno označava jedan od najtežih perioda u historiji Bošnjaka. Važna karakteristika ovih rezolucija jeste njihov lokalni karakter. Prijedor, Sarajevo, Banja Luka, Bijeljina, Tuzla, Mostar i Zenica gradovi su u kojima su potpisane rezolucije. Postoje indicije da su rezolucije nastale i u Bosanskoj Dubici i Visokom. Ove rezolucije snagu su crpile iz principa islamskog humanizma. Rezolucije su počivale na islamskim principima i normama.

Sve rezolucije u konačnici osuđuju nasilje i zahtijevaju uvođenje reda i sigurnosti za sve građane, bez obzira na njihovu vjersku pripadnost. Vjerska elita Bošnjaka ustala je u zaštitu drugih vjera, ali je i pozvala Bošnjake da u tim teškim i namenutim okolnostima svoje postupke usklade prema vjerskim propisima.

Na kraju II svjetskog rata na području raspadnute Jugoslavije pobijedio je komunistički pokret. Odnos komunizma prema Bošnjacima autor također dotiče u svojoj knjizi. Podilaženja komunističkog pokreta Bošnjacima bila su taktičke naravi, u svrhu ostvarivanja vlastitih ciljeva. Partija je bošnjačku zajednicu u

periodu II svjetskog rata percipirala kao zaostalu masu, čije probleme “treba u hodu revolucije rješavati”. Bošnjaci, koji su se tokom rata “ogriješili” prema “revoluciji”, likvidirani su nasilnim metodama.

Zaključno, knjiga dr. Safeta Bandžovića dotakla je važne teme iz bošnjačke historije. Pristup autora i njegov historiografski uvid u temu svakako je od velike važnosti za dalja promišljanja o bošnjačkoj historiji i iskustvu prve Jugoslavije, Drugog svjetskog rata, ali i pozicija Bošnjaka muslimana u komunističkoj Jugoslaviji.

Hamza Memišević